

Володимир САБАДУХА, Олексій САБАДУХА

ТАЙНА ОДКРОВЕННЯ ТА АПОКАЛІПСИСУ: УЗМІСТОВЛЕННЯ СИМВОЛІКИ

Volodymyr SABADUKHA, Oleksii SABADUKHA

THE MYSTERY OF REVELATION AND APOCALYPSE: THE CONTENT OF SYMBOLICS

DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2021.01.066>

УДК: 130.1 : 236

Актуальність дослідження. Одкровення є фундаментальним символом християнської філософії й християнства. Проте світські філософи й психологи обходять його увагою, вважаючи, що це міф, який не має філософського, психологічного й соціологічного змісту. Частково ідея Одкровення була предметом дослідження М. Бердяєва, Р. Бульмана, Г. Гегеля, В. Дільтея, І. Канта, Ф. Ніцше, П. Рікера, П. Тілліха, С. Франка, К. Ясперса, утім ці роздуми не знайшли подальшого осмислення. Так, М. Бердяєв зауважував, що критика Одкровення здійснюється з позиції наївного реалізму і доводив необхідність його філософського осмислення, яке має привести до тріумфу духовності, до звільнення духу від натуралістичних і матеріалістичних спотворень [4, с. 263].

Одкровення синтезувало чинну на той час міфологічну й соціальну традицію, успадкувавши, по-перше, від грецької міфології ідею боротьби титанів із богами, яка відображала факт відмінності людей між собою за своїми духовними якостями: титани були носієм безмежної енергії, яка не поєднувалася з доброчинністю, утім боги були втіленням поміркованості й розуму; по-друге, від Старого Заповіту ідею двох типів людини: Хама і Яфета, по-третє, від гностицизму, з одного боку, ієрархічний підхід до розуміння інтелектуально-психологічних та моральних властивостей лю-

дини, а з іншого, – світоглядне настановлення щодо наявності внутрішнього абсолютного начала, що органічно притаманне людині [20]. Відтак міфологія і релігія стародавнього світу дійшли висновку про об'єктивність ступенів духовного розвитку людини, про значущість духовних начал життєдіяльності людини й суспільства. Загалом до Нового Заповіту в культурі існувала ідея ступенів духовного розвитку людини. Євангеліє синтезувало ці надбання людського духу і виокремило три таких ступені – тілесна, зовнішня (душевна) і внутрішня (духовна) особистість. На потребу розпредметнення філософського змісту Святого Письма й Об'явлення зокрема наполягає Іван-Павло II [9, с. 145].

Розмірковуючи над таємницями людського буття, А.В. Фурман і А.О. Довгань не без підстав зазначають, що в гуманітаристиці “переважають надзвичайно спрощені філософсько-психологічні погляди на проблему особистості” [32, с. 149]. Фактично, об'єднавши зусилля, методолог і філософ самокритично зауважують, що прийшов час людині «подолати страх перед власною сутністю, подивитися на себе у дзеркало самості й задати запитання “А хто я?”» [Там само, с. 153]. Зрозуміло, що цей заклик стосується методологів, філософів й психологів у їх спільному рефлексивному дискурсі метатеоретизування. Як відповідь на сучасні виклики пропонуємо власний

погляд на релігійно-філософсько-психологічне осмислення таємниці людського буття.

Метою статті є дослідження філософського, психологічного та соціологічного змістовлення символіки Одкровення, що передбачає розв'язання таких завдань: по-перше, сформулювати методологічне підґрунтя для його аналізу; по-друге, вивчити інваріанти змістовлення Одкровення; по-третє, з'ясувати соціально-філософське значення Апокаліпсису та філософські умови його подолання.

Методологічне підґрунтя дослідження змістового горизонту Одкровення

У світовій культурі, на думку К. Юнга, існує єдине смислове поле, в межах якого відбувається розвиток людства, утім цей зміст висловлюється різними символами, образами й поняттями [34]. Якщо існує єдине смислове поле, то слід визнати наявність і єдиного первоначала суспільного буття, яке знаходить відображення в релігійних і філософських системах, але різними символами та образами, хоча й має не одне і те ж змістовлення.

Соціальна правда, якої так прагне людство й українська нація, потребує з'ясування первоначал суспільного буття, що вимагає визнати *принцип духовної ієрархії*, який у різних філософських системах отримував різні форми. Про цей принцип достатньо чітко висловився М. Бердяєв: у суспільстві завжди відбувається боротьба хаотичного начала з ієрархічним, а саме боротьба титанів з богами, діонісійського начала з аполонійним [6, с. 484–491]. Цей видатний філософ, як ніхто інший, усвідомлював роль ієрархії в конституюванні суспільства та розрізняв ієрархію духовну й соціальну, а пріоритет віддавав духовній [4, с. 83]. Ідея духовної ієрархії в епохи модерну й постмодерну здається архаїчною. Постає питання: “Чому принцип духовної ієрархії не отримав логічного розвитку й соціального визнання?” Відповідь знаходимо в українського філософа Є. Маланюка: принцип ієрархії бере людину в інтелектуально-психологічний полон і вимагає самоозначення. Незважаючи на те, що цей принцип існував у стародавні часи та в Середньовіччі як аксіома, у модерний час його намагаються знищити, а тому в кожен епоху його треба доводити знову [13, с. 76, 72]. На наше переконання, ідеї духовної ієрархії не має альтернативи. Визнання об'єктивності цього принципу створює умови для реалізації іншого принципу – рівності.

Вочевидь принцип духовної ієрархії використовувався панівними класами й Церквою для зміцнення своєї влади. Його намагалися знищити у Радянському Союзі, тому він набув спотвореного втілення у діяльності партійно-державної номенклатури. Проте цей принцип людина чи диктатура не може скасувати, бо він є онтологічною умовою буття. Людство опинилося перед дилемою: якщо не духовна ієрархія, то хаос і деградація. Спробуємо сформулювати новітнє розуміння принципу духовної ієрархії.

Незважаючи на специфіку історичних епох та еволюцію філософських поглядів на людину від Конфуція до сучасності, частина мислителів виокремлюють три або чотири ступені духовного розвитку людини, між якими є змістова інтерференція й діалектичний взаємозв'язок, що дозволило створити *метафізичну теорію особистості* (див. [19]). Доведено, що людина в процесі життя може пройти чотири ступені духовного становлення: залежна особистість, посередня особистість, зріла особистість і геній. Для особи нижчого ступеня характерна залежність від своїх нерозвинутих потреб і зовнішніх умов буття, вона залишається під впливом індивідуального й колективного несвідомого. Для особи середнього ступеня розвитку характерною рисою є пристосування до чинних соціально-політичних умов, наукових, світоглядних парадигм з метою отримання вигоди та комфорту. Вона намагається маніпулювати свідомістю інших людей, хоча сама часто попадає під вплив свого та колективного несвідомого. Сутність зрілої особистості полягає в тому, що вона здатна вирішувати проблеми в межах чинної соціально-політичної, технологічної, наукової парадигми, має чітку систему моральних цінностей і живе відповідно до них, незважаючи ні на що. Вона не відокремлює своє життя від суспільства, виконуючи свої зобов'язання, якими б вони не були. Для неї істиною є обов'язок, мораль, благо Іншого. Атрибутивна ознака генія – здатність перейти до втілення у повсякдення якісно нової парадигми. Рівень його життєдіяльності слушно охарактеризувати через поняття “самобуття”, оскільки він для свого існування не потребує додаткових умов, а, навпаки, своїм способом життя творить світ [22, с. 161–328].

Усі ступені духовного розвитку людини є онтологічними формами буття. В людини кожного окремого ступеня наявний свій життєсвіт, у межах якого відбувається життєреалі-

зування. Сутність кожного типу людини доволі усталена, виявляється в способі її життя, тому вийти за його обрії надзвичайно важко, але можливо, хоча й за певних умов. Для того щоб піднятися на рівень особистості людина має повірити у можливість власної духовної революції. У цій ситуації віра і розум мають поєднатися заради істини особистісного буття. Ми далекі від думки, що кожна людина здатна досягти рівня зрілої особистості, але рух у цьому напрямку є абсолютно необхідним як для окремої людини, так і для людської спільноти, а суспільство й держава мають лише сприяти цьому процесу. Окремо підкреслимо, що запропонована нами метафізична теорія особистості не руйнує ані християнської ідеї єдиносущності людей, ані їхньої гідності, та не суперечить ідеї гуманізму.

Узагальнюючи роздуми щодо ступенів духовного розвитку людини, зазначимо, що в історії філософії сформувалося два основні підходи до розуміння особистості. Перший – ієрархічний (елітарний), який має релігійну та світську форми, обґрунтовуючи як духовну, так і соціальну нерівність людей. Другий – демократичний (егалітарний), що спрямований на утвердження соціальної рівності. Цей підхід на основі уявлень Н. Мак'явеллі про однорідність людей [12, с. 391] та тверджень К. Гельвеція про інтелектуальну рівність [8, с. 62–63] еволюціонує до визначення Дж. Локка: людина, яка має свідомість і рефлексію, є особистістю [11, с. 387]. Урешті-решт ці підходи трансформувалися в модерний підхід із формулою “кожна людина – особистість”, який позначаємо як *ліберальний, номінальний*. Таке розуміння особистості відіграє роль ціннісного судження і відповідає потребам посередньої людини незалежно від її політичної орієнтації. Коли в Новий час під впливом колективного несвідомого сформувалося ціннісне судження, що “кожна людина – особистість”, то благоговіння перед особистістю зникло, *всі відразу, а головне без будь-яких зусиль*, стали “особистостями”. Отож навколо проблеми особистості в історії філософії відбувалася прихована, а часом відкрита світоглядна й соціально-політична боротьба, яку сучасні філософи чомусь не помічають. Проте демократична та ієрархічна теорії особистості взаємодоповнювані. Спільне тут полягає в тому, що до кожної людини треба ставитися як до особистості, адже в кожного з нас є особистісне начало, незважаючи на те, що люди перебувають на різних ступенях духовного розвитку.

Поняття особистості було і є своєрідним світоглядним і соціально-політичним “портретом” кожної епохи, а також відбиттям панівного в суспільстві типу людини. За світоглядними суперечностями стосовно змісту поняття “особистість” завжди прихована боротьба між посередньою людиною й особистістю за пріоритетне становище в суспільстві. На нашу думку, модерна й постмодерна історія – реальне відображення цієї боротьби, відлунням якої є десятки дефініцій особистості. Велику кількість підходів і визначень пояснюють багатомірністю людини, хоча це створює інтелектуально-психологічний хаос у філософії, психології та суспільній свідомості.

Духовна значущість людини зумовлена тим, наскільки в її свідомості й соціальній діяльності присутнє загальне, а також тим, як вона переживає труднощі й випробування [27, с. 174]. Залежна особистість психологічно та фізично не витримує й деградує, посередня – пристосовується, а зріла – знаходить смисл у випробуваннях і стає сильнішою. Поняття особистості безпосередньо пов'язане із розумінням загального. Його пізнання означає вихід за межі безпосередніх потреб. Зрозуміло, що у свідомості й життєдіяльності залежної особистості загальне уявлене мінімально. Вона усвідомлює життя на рівні матеріальних умов, а точніше на рівні відносин розподілу, її інтелектуальний потенціал зорієнтований на оволодіння системою вмінь і навичок щодо конкретної діяльності. Посередня особистість у розумінні загального піднімається до усвідомлення відносин обміну. Її інтелектуальні зусилля скеровані на отримання вигоди на підґрунті оволодіння наукою, технологіями й частиною культури, а тому не зацікавлена передбачати наслідки власної діяльності, котра розбалансовує суспільне повсякдення й породжує у ньому атмосферу хаосу й безвідповідальності. Пріоритетне положення посередньої людини в суспільстві не лише призводить до несправедливості, а сьогодні є загрозою життю взагалі, бо людство опинилося в стані глобальної антропологічної катастрофи. Залежна й посередня особистість є тим, що з неї зробив випадок її народження, виховання та середовище, в якому вона опинилася. На ресурсах поняттєвого апарату метафізики сутність залежної та посередньої людини доречно визначити на основі понять “не-сущє”, “не-буття”, “ніщо”, тобто мовиться про людину, яка неспроможна до самосутнього існування. Така інтерпретація “ніщо” збігається з його трактуванням у християнстві як відсутності в людини

християнських цінностей. Так, посередня людина – це неістинне буття, але й не порожня нікчемність. Отож буття людини позначене трагічним розколом між суцільним і належним, існуванням і сутністю, чуттєвими прагненнями й вимогами морального закону. На жаль, більшість людей підкоряється потребам чуттєвості, а не вимогам розуму й моралі.

На протиположності залежної й посередньої, зріла особистість усвідомлює себе через Ціле (Церкву, суспільство, державу, націю, духовні святині), якому присвячує своє життя. На відміну від посередньої особистості, вона здатна до цілісної й свідомої діяльності, у розумінні загального сягає до пізнання ролі й значення первоначал суспільного буття, що приводить її до необхідності оволодіння системою загальних понять і категорій як інтелектуальним інструментарієм власної свідомої життєдіяльності. Життя особистості має тривимірний характер: вона враховує минуле, сьогодення, майбутнє, взаємодіє із соціумом і розбудовує його на здобутих знаннях про тривимірність буття та структурність соціуму. Зріла особистість діє відповідно до первоначал своєї буттєвості і має в собі всі умови для існування, що свідчить про її субстанційність. Духовним законом її життя стає принцип *poblisse oblige* (положення зобов'язує).

У генія всі аспекти сприйняття дійсності вписані у структуру “людина – світ”. Він – продукт духовного самоусвідомлення й самовдосконалення, а тому стає метафізичним абсолютом, себто єдністю суцільного й належного, тимчасового й абсолютного, природного й духовного. Геній народжує ідеї і втілює їх у життя.

Узагальнюючи знання про багатовимірність людського буття, зазначимо, що метафізична теорія особистості, по-перше, не закреслює людську гідність, право людини на самовизначення, власний вибір, але аргументовано доводить, що за своїм духовним потенціалом не кожен актуально сягає рівня зрілої особистості; по-друге, обґрунтовує необхідність пріоритету в суспільстві людини особистісного ступеня розвитку, оскільки лише вона здатна цілісно розв'язувати економічні, соціальні, політичні, правові, моральні й світоглядні проблеми; по-третє, надає методологічний інструментарій для дослідження структури й ступенів духовного розвитку людини, орієнтує філософію й інші гуманітарні науки на пізнання в контексті діалектики внутрішніх і зовнішніх аспектів її життєдіяльності; по-четверте, є логічним результатом розвитку метафі-

зики, соціальної філософії й філософської антропології. Наші висновки корелюють із роздумами М. Бердяєва, який, відштовхуючись від принципу ієрархії, стверджував, що пріоритет в суспільстві має належати особистості [4, с. 175, 55], яка стає конститутивною ознакою суспільного буття.

На протиположності демократичній концепції особистості, яка концентрує увагу на рівності й ігнорує принцип духовної ієрархії, метафізична теорія особистості поєднує принципи рівності (кожний виконує свої обов'язки відповідно до власних здібностей і можливостей, тобто має право на реалізацію чинного потенціалу і наявний рівень буття) і принцип ієрархії, тому цілісно охоплює всі аспекти людського буття. Позитив запропонованої теорії полягає в тому, що вона відроджує ідеал особистості, яка поєднує у собі античного мудреця й християнського святого. Якщо античність і середні віки сформували ідеал, то для Нового часу таке завдання виявилось не під силу. Образ ідеального громадянина не сягає ідеалу. В цьому контексті особистість – це втілення образу і подоби Божої [4, с. 211].

Метафізична теорія особистості дозволяє інтерпретувати Одкровення як конфлікт між Воно і Его, з одного боку, і Суперего, – з іншого. Християнство вперше звернуло увагу на те, що людина здатна і має змогу перемогти тілесні потреби, однак утилила це в символічній формі. Це спонукало окремих людей до вдосконалення, проте більшість загалом залишилася під впливом Воно й Его. Крім того, обстоювана теорія здатна породити особливий стан психіки – активізувати свідомість й скерувати людину до духовного вдосконалення, що в результаті зменшуватиме вплив несвідомого; утворюватиме підґрунтя для якісно нових філософських і психолого-педагогічних досліджень сутності людини; створюватиме методологічні передумови виходу із кризи знеособленого буття. У будь-якому разі метафізична теорія особистості, зокрема і як методологічне підґрунтя розуміння Одкровення, дозволяє розпредметити й визначити його філософський, психологічний і соціологічний варіанти змістовлення.

Сформульована вище концепція ступенів духовного розвитку людини дозволяє трактувати буття як конфлікт знеособленого й особистісного, який має місце як у самому житті, так і в гуманітаристиці [22, с. 221–246], що корелює з роздумами А.А. Фурмана і А.В. Фурмана щодо створення *метатеорії особистості* [30]. Для формування останньої ці автори ана-

лізують теорії особистості О. Лосева, М. Бахтіна, М. Бердяєва, С. Рубінштейна і В. Роменця, у яких дихотомія “знеособлене – особистісне” теж має місце, але прихована, бо філософи (окрім М. Бердяєва) мусили послуговуватися езоповою мовою. Так, у філософії О. Лосева ця дихотомія набуває форми протистояння міфу (особистість, інтелегенція, самосвідомість) і дійсності. З цього приводу А.А. Фурман і А.В. Фурман наводять рефлексивний висновок О. Лосева: “міф є буття особистісне” [Там само, с. 15].

У філософії М. Бахтіна сформульована ідея двох світів, які “абсолютно не сполучаються й не проникають один в один: світ культури і світ життя ...” [1, с. 82–83]. Це протистояння учений осмислює як протиборство вічної істини й “дурної тимчасовості”, яке може бути розв’язане лише через вчинок [Там само, с. 89]. Особистісне постає як світ культури і вічної істини, а знеособлене у формі дурної тимчасовості сталінської дійсності. Для філософського обґрунтування своєї ідеї М. Бахтін послуговується *поняттям належного*, яке пов’язує з особистістю. Людина має не відокремлювати себе від свого вчинку та його результатів, отож не має права відчужуватися від дійсності. Утверджувати свою єдність із буттям вона покликана саме тоді, коли світ культури і світ життя не збігаються, коли між ними є фундаментальні суперечності. (Зрозуміло, що ці роздуми були зумовлені радянською знеособленою дійсністю.) Світ культури як змістово-сміслова частина буття має можливість стати дійсністю лише через учинок на фундаменті усвідомлення людиною своєї єдності з буттям. Відтак логіка дослідження приводить М. Бахтіна до виділення двох типів людини: перший – велика людина, яка не відокремлює себе від буття, – це особистість, другий – маленька людина, котра не виходить за межі приватного існування [Там само, с. 119]. Отож М. Бахтін не лише виокремив дві форми буття людини, а й шукав шляхи до розв’язання суперечностей між людиною й суспільством. Саме цей конфлікт є соціальною детермінантою формування теорії особистості, тоді як засобом подолання цих суперечностей постає *вчинок*, який становить результат усвідомлення належного буття й єдності людини зі світом культури. Тому є підстави висновувати, що особистість у М. Бахтіна формується як реакція на знеособлене буття.

А.А. Фурман і А.В. Фурман намагаються здійснити автентичне прочитання змісту кон-

цепцій особистості О. Лосева, М. Бахтіна, М. Бердяєва, С. Рубінштейна і В. Роменця. На наш погляд, це потребує спільного методологічного підґрунтя, точніше з’ясування єдиного смислового поля, яке б поєднувало соціальні, психічні й духовні аспекти життєдіяльності людини у різні часи. Вважаємо, що така *метафілософська теорія* має бути спільною для всіх історичних епох, тоді вона створить методологічне підґрунтя для метатеорії особистості. Треба визнати, що сучасна філософія такої теорії не створила. Утім на релігійному рівні це зафіксовано як боротьба добра і зла (А. Августин “Град Божий”), Христа і Сатани (Н. Гартман [7, с. 373], Е. Фромм [28, с. 70]). Воднораз здійснений одним з авторів історико-філософський аналіз проблеми особистості дозволив дійти висновку, що змістом автентичної філософської метатеорії є конфлікт знеособленого й особистісного, який нікуди не зникає, а лише трансформується від епохи до епохи [22, с. 329–384].

Друга проблема, що стоїть на заваді створення метатеорії особистості, – це проблема з визначенням змісту соціогуманітарних понять: “психічне”, “соціальне”, “екзистенційне”, “духовне”, “ціннісне” та ін. [30, с. 15]. Зрозуміло, що першочергово це стосується *поняття особистості*. На наш погляд, цю проблему дозволяє розв’язати методологія знання К. Мангайма, який довів, що зміст гуманітарних понять залежить від онтологічних умов життєдіяльності людини [14, с. 98]. Під впливом цих умов змінюються другорядні характеристики як наведених психологічних понять, так і самої дійсності, але сутність залишається незмінною. Незмінну сутність буття християнство назвало Богом, на наше переконання (Володимира Сабадухи), в контексті дихотомії “знеособлене – особистісне” субстанцією слушно вважати особистість. Зауважимо, як би далі не “прогресувало” суспільство, ця дихотомія залишатиметься, буде лише змінюватися її форма. А це означає, що особистість як вищу форму буття адекватно можна визначити лише через її протилежність – знеособлене. Тому підґрунтям метатеорії особистості має бути дихотомія “знеособлене – особистісне”.

Підкреслимо, що формування метатеорії особистості потребує також відродження принципу духовної ієрархії (спадання тілесного і зростання духовного), яка була, для О. Лосева, М. Бахтіна, С. Рубінштейна, В. Роменця прихованим методологічним підґрунтям. Зро-

зуміло, що названі мислителі в умовах “радянського гуманізму” відкрито не могли про це говорити. Утім М. Бердяєв, ґрунтуючись на християнських поглядах на людину, свідомо використовував *принцип духовної ієрархії*. Він чітко виокремлював тілесну (природну) людину, посередню й особистість, що наводить на необхідність урахування християнських поглядів на людину й особистість зокрема в майбутній метатеорії особистості. Априорі припускаємо, що спадання тіленого й зростання духовного має становити ідейний стрижень останньої. На наш погляд, конфлікт знеособленого й особистісного та принцип духовної ієрархії у неявному вигляді присутні у зусиллях авторів концептуально заявленої метатеорії особистості, що є спільним з авторами цієї статті. Іншими словами, роздуми А.А. Фурмана і А.В. Фурмана щодо метатеорії особистості та обстоювану нами метафізичну теорію особистості разом із дихотомією “знеособлене – особистісне” вважаємо за доцільне поєднати й покласти в методологічні засади розпредметнення символу Одкровення.

Філософський, психологічний і соціологічний змістові виміри Одкровення

Християнство стверджує: Одкровення відкрило останню реальність – Бога. Дійсно, християнство відчуло роль і значущість особистості як первоначала буття і висловило це у символічній формі. Одкровення – це вихід за межі знеособленого існування. Християнство показало людині шлях саморозвитку до рівня особистості. А чи стали на цей шлях філософи й психологи? На наш погляд, вони взагалі не зрозуміли філософський і психологічний змістові конотації Одкровення. Філософ, котрий осягнув роль і значення концепції чотирьох ступенів духовного розвитку людини, стверджуватиме, що Одкровення засвідчило появу трансцендентної реальності, змістом якої є особистісне буття. Епоха модерну поступово знищувала принцип духовної ієрархії, віддаляючись від розуміння Одкровення й філософсько-психологічного змісту християнства. Філософське осмислення християнства залишається предметом аналізу лише окремих філософів.

Ф. Ніцше визнавав принцип духовної ієрархії і констатував деградацію людини (що надзвичайно гостро переживав), а тому задав запитання: “Який тип людини слід плекати?” [16, с. 332]. Його вислів про смерть Бога

тлумачать досить спрощено. Смерть Бога у філософа постає як необхідність народження особистості в земних умовах. До речі, він першим дійшов розуміння значущості філософського осягнення Одкровення і намагався осмислити перехід від знеособленого буття до особистісного. Осмислення цього переходу дорого коштувало філософу. Психіка не витримала. Наступні покоління філософів відчули психологічну небезпеку і не наважувалися перейти за той бік добра і зла. Одкровення як форма особистісного буття перебуває по ту сторону знеособленого буття і вимагає моральних надзусиль. З цього приводу М. Бердяєв зауважує, що моральне життя трагічне [4, с. 144]. Підсумовуючи роздуми Ф. Ніцше, зауважимо, що сучасна людина продовжує перебувати по цей бік добра і зла, тобто в межах знеособленої форми буття людини і не прагне Одкровення.

Осмислення Одкровення М. Бердяєв пов’язує із трансцендентальною людиною, яка становить результат олюднення, обоження, власного вдосконалення. Зміст Одкровення відкривається внутрішній, духовній людині – особистості. У М. Бердяєва особистість постає образом Божества [3, с. 17]. Філософ ставить проблему: “Що не дозволяє людині вийти за межі повсякдення в трансцендентне?” Відповідь однозначна – страх [4, с. 155, 287], який є постійним супутником людини як в індивідуальному, так і в суспільному прожитті. Припускаємо, що найбільший страх людина відчуває перед особистісним буттям. Цей страх вперше усвідомило християнство й намагалось його подолати за допомогою Одкровення. Прогрес, на який молилася модерна людина, не допоміг подолати страх. А тому М. Бердяєв мав право сказати: страх керує світом, а влада його використовує для зміцнення свого панування. Досліджуючи вплив страху на людину, він висновує, що страх спотворює її свідомість, а тому заважає пізнати істину [4, с. 288], адже страх – це завжди конфлікт свідомого й несвідомого. Усвідомлюючи цю закономірність, філософ ставить перед людиною завдання: звільнитися від страху. Допомогти подолати страх може орієнтація на моральні норми (вони надають упевненості, вказують орієнтири як діяти, що заспокоює лімбічну систему й активізує префронтальну кору) та справжня любов. Абсолютна орієнтація на моральний закон і здатність до справжньої любові – якості, які характерні для зрілої особистості. Відтак Одкровення у християнстві й у філософії М. Бердяєва є проявом любові [4, с. 166].

Отже, змістове полотно Одкровення у М. Бердяєва багато значуще: по-перше, це подолання знеособленого буття, що веде до народження зрілої особистості як Істини буття, по-друге, початок справжньої історії, по-третє, це психологічні причини, чому людина не наважується на особистісне буття – через страх перед стражданнями.

Християнство за допомогою Одкровення переосмислює зміст істини. Одкровення – це також відкриття істини *у собі*, себто ставиться проблема істини стосовно людських якостей. Християнство доводить, що питання “Що є істина?” вже не актуальне. Актуальним є питання “Хто є істина?”, на яке й дало відповідь: істина – це духовна людина, яка пройшла через внутрішнє очищення і для якої християнські заповіді стали нормою життя.

Виникає наступне запитання: “За яких умов може відбутися народження особистості із знеособленого буття?” М. Бердяєв досліджує шляхи народження особистості і зауважує, що це може відбутися лише через страждання. Бути мужнім перед істиною – це велике досягнення духу [4, с. 288], а перемогти страждання – головне завдання людини. Перед “обличчям” страждань вона, як правило, відмовляється від істини. Конкретизуючи ці роздуми, для нас очевидно, що людина боїться найбільшої Істини, яка іменується “Особистість”. Проте проблема страждання для філософів і психологів ще не стала предметом детального аналізу. Більшість сучасних психологів розвивають погляди З. Фрейда, що людина живе за принципом задоволення, а тому, орієнтуючись на цей принцип й потреби пересічної особи, переймаються проблемою її індивідуального щастя. Утім, В. Франкл довів, що чим більше людина прагне задоволення й намагається досягти щастя, тим швидше воно втікає від неї. З іншого боку, страждання має глибинний сенс, тому що здатне змінити людину на краще. Із тріади цінностей (творчості, переживання, ставлення) цей відомий психолог найглибший смисл вбачав у цінностях ставлення, тобто в осмисленому ставленні до страждань. Звідси узагальнюємо: в людській спільноті переважає посередня людина, котра не здатна до Одкровення як до єдності Істини і любові й відтак не піднялася до вершин особистісного буття. Роздуми над змістовим наповненням Одкровення привели М. Бердяєва до висновку, що Воно – це багатоплановий початок історії, який пов’язаний з подоланням власного несвідомого, народженням здатності

думати й діяти в інтересах іншої людини та суспільства.

Осмилюючи філософський дискурс епохи Просвітництва, С. Франк підсумовує, що філософи намагалися знайти певну заміну Одкровенню, а саме “природну релігію”, яка б не спиралася на Одкровення, “не вимагала б сліпої віри в нього, а впливала б сама собою із природи людини й тому була б для неї і необхідна, й очевидна” [26, с. 574]. Такі пошуки філософ називає ілюзією, стверджуючи, що людині потрібні знання, які виходять за межі здорового глузду [26 с 574], і вважає їх основою людського буття. Зміст цих знань цей філософ висловив через поняття особистості. “Особистість є незбагненна, надраціо-нальна, вільно-спонтанна сутність людини, яка ні в які зовнішні рамки не вкладається, – той найглибший корінь душі, який сама людина усвідомлює як деяку абсолютно цінну, несканзану й непередавану, таємницю й істинну реальність свого “Я”” [26, с. 576]. Очевидно, тут особистість інтегрується як достеменна реальність людського буття, у якій вона знаходить себе. Християнство, на думку С. Франка, відкрило людині її сутність й орієнтувало на життя відповідно до цієї сутності. Отож філософія Просвітництва не змогла знайти відповідної заміни Одкровенню, не спромоглася висловити його через філософські поняття. С. Франк зрозумів, що формою-відповідником Одкровення є лише особистість.

С. Франк погоджується з висновком М. Бердяєва, що Одкровення – це народження із тваринного, знеособленого існування особистості – із духовного начала [25, с. 406]. У процесі Одкровення людина сягає самобуття, коли сама себе пізнає і розвиває. У цьому контексті погляди М. Бердяєва й С. Франка зійшлися. Перехід від знеособленого існування до особистісного буття логічно описати неможливо, що С. Франк висловив терміном “незбагненне”. Він доводить, що Одкровення можливо лише через самоподолання [25, с. 339]. Цей термін вважаємо синонімом страждань у М. Бердяєва. Саме ці роздуми надають С. Франку підстави узагальнити: Одкровення є первона-чально буття [25, с. 447–448]. Шукаючи поняття для відображення сутності особистості як первона-чально буття, він висловив його латинським терміном “*pumen*”, яке російською мовою перекладає як “Божественное”, “Святость”, але при цьому відокремлює його від Бога [25, с. 450].

Отже, якщо в М. Бердяєва Одкровення постає як народження особистості, то С. Франк

рухається далі. Одкровення – це відкриття реальності “Ти” як людини, рівній моєму “Я”, тобто відкриття особистості в Іншому. В Одкровенні “Ти” Інший сприймається людиною як рівний, як транссуб’єктивне [25, с. 388]. Звідси аргументується, що потрібна така соціальна філософія, яка б ґрунтувалася на понятті “Ми” [25, с. 381]. До цього варто додати, що необхідна така політика, яка б орієнтувалася не на вигоду окремих класів і верств, а визнавала значущість солідарності різних верств, етносів, соціальних груп.

Для того щоб людина наважилася на Одкровення як особистісне буття, їй потрібний живий приклад і відповідний психологічний досвід: якщо інші змогли, то зможу і я. Така підсвідома “логіка” людини. Приклад відкриває дорогу іншим, досвід дає вихід у трансцендентне, особистісне буття, що покликана роз’яснити психологія. Проте психологи не осмислили змістове полотно Одкровення, його драматичний, а почасти трагічний, характер.

Певні зусилля щодо розуміння змістового формату Одкровення здійснив французький філософ П. Рікер. Щоб з’ясувати зміст поняття “істина”, він звертається до досягнень християнства, яке пов’язало істину з особистістю у вигляді формули “Істина – Особистість” [18, с. 185]. Філософ дискутує з християнством і протиставляє істині Одкровення наукову істину. На жаль, він не осягнув, що об’єкт цих істин різний. У першому випадку істина стосується духовного життя людини, в другому – перебуває в матеріальному світі. Усвідомлення Істини як особистості не може бути продуктом лише розумових зусиль. Зв’язок істини з духовними рисами людина усвідомлює не через практичну діяльність, а через віру в можливість власного вдосконалення, виходу за межі безпосереднього досвіду та власного егоїзму. Його роздуми про проблему істини приводять до висновку, що філософи разом з істориками залишаються на повсякденному рівні її розуміння [18, с. 197].

Проте є певні досягнення в українській психології. Наведені роздуми корелюють з думками А.А. Фурмана щодо ролі й значення смислу в конституюванні особистості. З цього приводу теоретик-психолог зауважує: “Питання особистості – це проблема самоконституювання і самоствердження людської індивідуальності...” [29, с. 38]. Конституювання він пов’язує зі смислом буття, що допомагає людині бути мужньою перед життєвими стражданнями. Дійсно, є глибинні зв’язки між

сутністю особистості і смислом, як на цьому наголошує А.А. Фурман. Смисл людського буття полягає в особистісному зростанні. І все ж проблема полягає в тому, що людина тенденційно намагається уникати самопізнання-самоконституювання й визначення смислу свого буття. Ці смисложиттєві проблеми призводять до її самоспонування, щоб вона відкривала Істину в собі.

Правильно зауважує А.А. Фурман, що досягнення ступеня особистісного буття пов’язане з саморефлексією [29, с. 51]. Але треба визнати, що більшість людей здебільшого боїться такої філософсько-психологічної операції, адже вона виявляє її недоліки, прогріхи, нагадує про аморальні вчинки. Саморефлексія вимагає від людини чесності із собою (В. Винниченко), передусім бути суб’єктом діяльності стосовно себе любимого, що знову таки веде до страждань. Для того щоб полегшити вказану ношу саморефлексії (самопізнання), християнство створило символ Одкровення. Людина, маючи приклад як Інший власними зусиллями народжує із себе особистість, мала б швидше ставати на шлях духовного самонародження. Але дивує те, як кожен із нас повільно усвідомлює сенс свого життя, не прагне відкривати Істину в собі, а точніше – чинить цій роботі над собою внутрішній опір. Треба також визнати, що сучасна психологія переважно не налаштовує людину на самопізнання, обмежуючись порадами того, як їй досягти щасливого життя.

Соціологічне узмістовлення Одкровення знайшло утілення у двох градах А. Августина – земному і Божому. Завершальним етапом становлення особистості є історія, а її метою – Одкровення, або, філософською мовою, народження досконалої людини, яка б стала втіленням духу на відповідному етапі розвитку суспільства. Дух в Особі Христа став особистістю на початку I тисячоліття, а у філософії Г. Гегеля лише на початку XIX. У першому випадку Христос змінив хід історії, проте в другому все залишилося на папері. Втрата провідної тенденції світового духу дорого коштує людству. Лише після Першої світової війни та трагедії більшовицького перевороту в Росії 1917 року почалося повільне осмислення Одкровення. Апокаліпсис історії, на думку М. Бердяєва, проявляється в тому, що історія втратила сенс. “Внутрішній Апокаліпсис історії є виявлення наслідків того, що в неї не здійснюється <...> Смисл” [5, с. 167]. Загалом цей талановитий мислитель виокремлює два різно-

види Одкровення – історичне й духовне [3, с. 146]. Спасіння як подолання трагедії знеособленого буття може прийти лише у процесі духовного одкровення, народження особистості. Історичне одкровення здатне породити не лише нову людину, а й нове суспільство, що може відбутися лише у процесі духовної революції [3, с. 153]. Від того, як швидко людство зможе знайти вирішення проблеми смислотворення в глобальному масштабі, залежить, чи встигне воно досягти моральної досконалості, перш ніж почнуться незворотні процеси у природі. Соціальна революція постає як результат духовної революції. Одкровення у М. Бердяєва історично обумовлено. Воно мало прийти в історію для того, щоб людина стала рефлексувати стосовно самої себе та свого життя.

В контексті ідей Ф. Ніцше російський філософ І. Ільїн стверджував, що людина ще ніколи не була такою самовпевненою, зухвалою й агресивною. Її свідомість охопили претензії до панування над світом. Для виходу зі стану кризи їй потрібно переглянути уявлення про себе, здійснити “нове одкровення” [10, с. 403], тобто має відбутися друге відкриття ідеї особистості. Говорячи філософською мовою, людство має переосмислити уявлення про власні якості, які втілені у ціннісному судженні “кожна людина – особистість”. Соціологічне змістовлення Одкровення полягає в тому, що відкривається шлях до нової форми суспільних відносин, яка була б зорієнтована на співпрацю, солідарність, взаємоповагу, вдосконалення людського буття. Таке трактування цього змістовлення в класовому суспільстві фактично заперечує підвалини його існування. Філософське, психологічне й соціологічне осмислення Одкровення на антагонізмах небезпечно для самого суспільства.

Соціально-філософський змістовий ландшафт Апокаліпсису та філософські умови його подолання

Нез’ясованість філософського, психологічного й соціологічного змістових інваріантів Одкровення закономірно привело людство до Апокаліпсису – глобальної антропологічної катастрофи. Іоан Богослов відчув трагічну тенденцію суспільного буття: пріоритет у суспільстві поступово переходить до посередньої людини (Das Man), проблеми накопичуватимуться, зростатиме орієнтація на матеріальний комфорт, зменшуватиметься критична маса

особистостей, людство віддаватиме пріоритет науковим істинам перед Істиною особистісного буття, а тому катастрофи не оминуть. Що надало євангелісту можливість передбачити всеохватну катастрофу? Відповідь може бути лише така: керувався концепцією ступенів духовного розвитку людини. Іоан Богослов чітко усвідомлював, що пріоритет у людській спільноті належить посередній людині, яка має некрофільські риси: перетворювати буття на небуття. Чому людство до цього часу належним чином на це не реагує? На це запитання слід дати таку відповідь: у людській спільноті бракує особистостей, які б спонукалися її інтересами і здатні мислити з позиції майбутнього [21].

Подолання Апокаліпсису було предметом роздумів М. Бердяєва, який важливу роль відводив телеології [4, с. 82]. Питання про роль і значення телеології – це питання про зміну детермінації – спричинення. Про важливість зміни механізму спричинення К. Зарубицький зауважує, що останні дослідження примушують визнати можливість існування в соціальному світі “такого явища, як детермінація майбутнім і введення відповідного поняття” [17, с. 198]. Однак пересічна людина нездатна до спричинення майбутнім через свої обмежені спонукання й доміанти, які містяться в архаїчних структурах головного мозку [24, с. 113–114]. Спричинення майбутнім має життєствердне начало, тоді як орієнтація на сьогоденну вигоду себе вичерпала й закінчується глобальною антропологічною катастрофою. Посередня людина психологічно, інтелектуально, морально й духовно не готова до трансформації знеособленої форми буття в особистісну. Незважаючи на це, людство має змінити парадигму розвитку. Фундаментальну думку щодо детермінації майбутнім висловив М. Гайдеггер, коли досліджував зв’язки між метою й засобами її досягнення. “Мета, прагнучи якої, обирають вид засобу, теж відіграє роль причини” [33, с. 222]. Безумовно, мета, орієнтована на майбутнє, може відігравати роль детермінанти майбутнього. Під тиском названої катастрофи людство має переорієнтувати цілі своєї життєдіяльності із задоволення матеріальних потреб на вдосконалення внутрішніх якостей, тобто змінити змістову сферу свого буття. Спричинення майбутнім є ключовим засобом виходу зі стану всеохватної катастрофи.

У суспільстві споживання, в якому панує настановлення на гедонізм, Одкровення як

вихід у часопросторі особистісне буття – неможливе. Цей висновок підтверджують президентські й парламентські вибори в Україні (2019). На переконання Г. Лебона, С. Московичі, М. Бердяєва народні маси у своїй життєактивності перебувають на рівні колективного несвідомого. У психології мас свідоме відіграє несуттєву роль, а тому масами можна керувати лише через несвідоме. Звернення до свідомості електорату, до прикладу, заклики: “Думай”, було приречене на поразку. Шоу перемогло свідоме. Утім, М. Бердяєв задовго попереджав: “Масами можна керувати через символіку, що надихає. Але вона може бути більш глибокою та пов’язаною з онтологічними реальностями, а може бути безсоромною демагогією. <...> Життя мас можна організовувати й спрямовувати лише релігійно” [4, с. 200]. Виникає запитання: “Як подолати цю суперечність між потребами раціональної політики і нездатністю народних мас до раціонального сприйняття дійсності?” Філософ пропонує сублімувати й ошляхетнювати свідомість народних мас і накреслює таку стратегію: “Пріоритет має належати духовному началу, потім настає черга економіки як реального підґрунтя життя, а лише потім [постає] політика, що слугує економіці” [4, с. 201]. В Україні все навпаки: політики маніпулюють, економіка деградує, а про духовне загалом забули. Зазначений висновок стосується й світової спільноти, внаслідок чого катастрофічно зменшується критична маса особистостей. Тому людство опиняється в стані Апокаліпсису – глобальної антропологічної катастрофи. Отож постає проблема того, як будувати раціональну політику?

Магістральним напрямом ошляхетнення української нації є формування *національної ідеї*, яка, на переконання А.В. Фурмана, має стати щитом і мечем нації [31]. Розвиваючи ці погляди, зауважимо, що в основу української ідеї варто покласти ідею особистості [23]. Зріла особистість, поєднуючи у собі професіоналізм, моральну, інтелектуальну й духовну досконалість, водночас захищатиме націю від зовнішньої агресії (економічної, політичної, моральної, духовної) і мечем свого інтелекту й духу прокладатиме шлях до особистісного буття – Граду Божого (А. Августин). Українська ідея у такому її розумінні поєднує духовні надбання християнства, сучасні досягнення філософії, психології й має бути доведена до рівня ідеології. Тому суспільство, й не лише українське, *потребує нової українотворчої ідеології – ідеології персоналізму*, яка була б

побудована на пріоритеті духовного, носієм якого є зріла особистість [22, с. 465–516].

Осмилюючи трагічний стан людського буття, С. Франк зауважив: “Ми *виключаємо* себе із буття, ми отримуємо ситуацію, внаслідок якої буття стає *зовнішньою* силою, що загрожує поглинути нас...” [25, с. 437]. Отож модерна людина добровільно відмежувалася від суспільних проблем та власної сутності, тому ніяк не наважиться стати на шлях особистісного буття.

Для виходу зі стану Апокаліпсису треба визнати актуальними роздуми М. Бердяєва щодо філософії М. Гайдеггера. Так, осмилюючи метафізику німецького філософа, він ставить фундаментальне питання: “Звідки почався занепад?” [4, с. 277], але відповіді не дав. На наш погляд, витоки деградації перебувають у філософії епохи Просвітництва та Великої французької революції, коли під тиском колективного несвідомого сформувався ціннісне судження “кожна людина – особистість”, що спричинило поступову деградацію людини й людської спільноти.

К. Ясперс усвідомив негативні тенденції історії: “До сьогодні найкраще завжди зазнавало невдачі й може знову зазнати її, оскільки <...> *хід речей у світі у своєму тривалому процесі зовсім не той, який для нас важливий...*” [35, с. 416]. Філософ припускає можливість загибелі людства, але не втрачає віри й формулює категоричний імператив часу: “Я маю хотіти того, що важливо, навіть якщо наближається кінець усього” [35, с. 416]. Як відповідь на виклики історії філософ формулює доленосне питання часу: “Чи можлива ще незалежна людина, яка сама визначає свою долю?” [35, с. 417]. Незважаючи на реальність загибелі, людина мусить прагнути самотуття – досягнути рівня особистості. “Хочу загинути разом із тим, що є самотуття людини” [35, с. 417], – такою, власне, була відповідь філософа на виклики часу. Ці роздуми змушують поставити запитання: “Що було внутрішнім спонуканням і змушувало К. Ясперса шукати відповідь на питання сенсу історії?” Про свої внутрішні спонукання мислитель висловився доволі чітко: відшукати ту основу, на якій може відбутися єднання всіх людей [35, с. 49]. Підсумовуючи роздуми К. Ясперса щодо філософії історії, зазначимо, що він усвідомлював занепад людини й суспільства, але вірив у їхнє духовне прозріння, а тому розумів філософське змістовлення Одрокнення як віру в можливість духовного відрод-

ження особи, у те, що вона здатна піднятися до рівня самобуття.

Втрата ідеї особистості як первоначала суспільного буття в модерну епоху дезорієнтувало й дезорганізувало людську спільноту. Так виникли світоглядні передумови психічних епідемій, екзистенційної порожнечі й глобальної антропологічної катастрофи – реальних проявів Апокаліпсису. Усвідомлення необхідності обмеження природного начала в людині є вічною проблемою філософії, релігії, мистецтва, а сьогодні перетворилося на нагальну потребу збереження життя. Самовдосконалення стало не лише потребою окремих осіб, але й нагальною необхідністю суспільного повсякдення. Запропонована теорія особистості надає філософські, психологічні підстави для подолання знеособленого буття. Ідеї самоактуалізації й самореалізації стали в другій половині ХХ століття надзвичайно актуальними, однак для їх реалізації потрібна відповідна теорія.

Апокаліпсис – це фінал або результат пріоритету матеріального над духовним, який реалізовує людина маси (Х. Ортега-і-Гассет), людина-титан (П. Козловські), антихрист (християнство, В. Соловйов), ніщо (християнство, М. Гайдеггер), паразит (Ф. Ніцше). У тому, що цьому типу людини належить пріоритет, є гріхи філософів й психологів. Філософи пішли за колективним несвідомим, чим сприяли знищенню у філософській та суспільній свідомості концепції онтологічних ступенів буття і формуванню ціннісного судження “кожна людина – особистість”. За допомогою цього концепту *не-сущих* на словах зробили *сущими*, тобто *ніщо*, *небуття* стало субстанцією. Чим закінчується подібна онтологія? Вочевидь глобальною антропологічною катастрофою. Ніхто ніколи не може одномоментно стати субстанцією-особистістю. Це відбувається у процесі індивідуальних надзусиль і страждань, на чому справедливо акцентували увагу М. Бердяєв, С. Франк, В. Франкл. Посередня людина для обману народних мас сформувала інтегральний показник щастя, проте замість щастя людство опинилося у стані катастрофи: замість ідеї вдосконалення, яка була продуктом онтологічних ступенів буття, постмодерна людина отримала концепцію щастя. Щастя стало “святом” абсурду концепту “кожна людина – особистість”. Сліпі ведуть сліпих: сліпі філософи, які не змогли дати відповіді на питання: “Хто є істиною”, привели людство до Апокаліпсису.

Визнання концепції ступенів духовного розвитку людини є світоглядною умовою ви-

ходу із стану Апокаліпсису. Суспільство одужуватиме залежно від того, як швидко воно визнає ступені вказаного розвитку людини і зможе реалізувати цю ідею у сфері освіти, культури, політики. Концепція чотирьох ступенів духовного розвитку надає людині можливість пізнавати себе й світ, а відтак стати свідомим суб’єктом суспільного буття. Ця концепція конституювала історію від первісного суспільства до епохи Просвітництва. Так, безумовно, вона була пов’язана із соціальною ієрархією, але будемо відрізняти сам принцип від його реалізації, як ми відрізняємо поняття від існування. З часів Великої французької революції конститутивним принципом суспільного буття стало ціннісне судження “кожна людина – особистість”, яке немає під собою онтологічного підґрунтя, а є результат впливу колективного несвідомого на філософію й інші гуманітарні науки. Говорячи мовою грецької міфології, титани перемогли богів, але сьогодні самі “титани” опинилися переможеними, бо людство перебуває у стані катастрофи. Постала нагальна проблема того, як подолати ціннісне судження “кожна людина – особистість” і втілити у життя світоглядний закон “особистість – основа буття”.

Подолання Апокаліпсису органічно пов’язане з проблемою зла. Щодо значущості проблеми зла С. Франк зауважив: “Факт зла є абсолютна межа *будь-якої філософії...*” [25, с. 533], а М. Бердяєв сказав, що зло можна перемогти лише духовною революцією [3, с. 174]. Найближче до розуміння причин існування зла наблизився саме М. Бердяєв, який посилавчись, на М. Гайдеггера, стверджував, що джерелом зла й соціальної брехні є *das Man* [4, с. 149], тобто посередня людина. Трагічні факти всесвітньої історії ХХ–ХХІ ст. змушують погодитися з цими висновками. Соціальне одкровення як спасіння від влади посередньої людини може прийти лише від особистості. Ці роздуми надають підстави для остаточного висновку: проблема зла пов’язана з діяльністю людини посереднього ступеня розвитку, проте філософи до цього часу не наважуються сказати, який тип людини є носієм зла. Метафізична теорія особистості закладає філософське підґрунтя для розуміння причин існування зла, тому що називає своїми іменами, створюючи підґрунтя для закону найменування (М. Мамардашвілі) “Хто є хто?” і “Що є що?” Завдяки дії цього закону Істина людського буття стане доступною для рефлексивної перевірки.

Е. Мунье конкретизує поняття зла і пов’язує його існування у ХХ столітті із відсутністю

в суспільстві особистісного начала [15, с. 60], а тому ставить завдання: відтворення його в усіх сферах суспільного життя. У другій половині ХХ століття зло стає предметом дослідження французького філософа Ж. Бодріара. Зло сприяє порушенню принципів моралі і веде до руйнації суспільних зв'язків. Воно починає панувати тоді, коли втрачається рівновага між матеріальним й духовним, що є наслідком втрати розуму [2, с. 158]. Зло у суспільстві споживання полягає не лише в тому, що людину зробили споживачем, а й у тому, що дійсність трансформувалася у псевдо-реальність, симулякр. Намагаючись встановити причини панування зла, Е. Фромм робить фундаментальний висновок: зло – це результат неправильного розвитку [28, с. 184].

Специфіка сьогоденного буття полягає в тому, що людство опинилося перед обличчям реального самознищення. У цій ситуації закономірно постає питання: “Хто винний і що робити?” Під час пошуку відповіді на ці питання, як правило, спрацьовують механізми психологічного самозахисту: “Винні політики, диктатори”. Гадаємо, що винний кожний, хто не повірив у можливість народження із власного Его особистості, не наважився на шлях Одкровення, той стає носієм зла. Так, під впливом страху і механізмів самозахисту людина закреслює для себе шлях самовдосконалення. Але в першу чергу винні філософи й психологи, адже не розпредметили змістове Одкровення, не переклали на філософську мову те, що було напрацьовано міфологією, християнською філософією щодо ступенів духовного розвитку людини.

Український апокаліпсис часів незалежності полягає в тому, що зло нахабно одягається в одежі добра (політики обіцяють європейські соціальні стандарти, необґрунтоване зниження тарифів тощо) і замовчують про те, що такий стрибок у європейський рай потребує зміни свідомості – *духовної революції*, про яку писали М. Бердяєв, Е. Муньє, А. Печчеї, але суспільство продовжує жити під пріоритетом матеріального. Цей категоричний висновок стосується щонайперше “еліти” суспільства й філософів. Програми кандидатів у народні депутати і Президенти, які не мають механізмів реалізації, – це реальне зло, а тому вони за своєю сутністю є популістськими. Зло популізму полягає в тому, що воно розбещує людину. Лідери більшості політичних партій – відображення егоцентризму, який є відбиттям екзистенційної порожнечі, котру М. Бердяєв

тракує як пекло і нездатність до любові [4, с. 237].

Маніпуляції суспільною думкою були предметом дослідження М. Бердяєва, який вважав це найбільшим злом [4, с. 145–146]. У наш час брехня проникла в усі сфери суспільної свідомості. У цій ситуації філософія має встановити світоглядні причини цієї брехні. Витоки брехні полягають у твердженні “Кожна людина – особистість”, яке надає посередній людині право бути суб’єктом діяльності. Посередня людина продукує ілюзії, які сприймаються некритичним мисленням народних мас за істину.

Апокаліпсис – це результат того, що сформувалося знеособлене суспільство, у якому панує пріоритет матеріального, а посередня людина стала суб’єктом діяльності. Парадигма знеособленого буття себе вичерпала. Проте у кожному соціумі особистісне начало наявне, але не можна сказати, що йому належить пріоритет. Навіть у державах, котрі процвітають, дослідники фіксують суттєві прояви знеособленого буття: екзистенційну порожнечу, схильність до некрофілії, відчуженість, брак громадянської активності, байдужість. Знеособлені форми буття людини й суспільства – це перетворені форми, що існують під виглядом добра, а матеріальні цінності проголошено вищими. Ж. Рюс, підсумовуючи розвиток філософських ідей у ХХ столітті, зазначає, що відбулося одкровення небуття, тобто посередня людина стала псевдопервоначалом суспільства [19, с. 15].

Осмилюючи європейську історію, К. Ясперс усвідомлював її недосконалість, оскільки спостерігав негативні наслідки: маси стали вирішальним чинником сучасності, відбувалася втрата традиційних цінностей, поширювався філософський нігілізм, що засвідчило деградацію духу [35, с. 141–148]. Криза духу сприяла тому, що людство втягнуло себе в потік знищення [35, с. 151–152]. Отож філософ виявив причини, зміст і наслідки кризи європейського духу. Через його вади світ дійшов до глобальної катастрофи й людство опинилося у стані виклику. Якою має бути відповідь? Якщо причини мають виключно духовний характер, то й відповідь мусить бути у формі нових духовних основ буття. К. Ясперс сформулював відповідь у формі заклику до єдності. У єдності, котра ґрунтується на розумінні, він вбачав зміст, сенс і мету історії. У цій кризовій ситуації людина має йти шляхом прояснення своєї свідомості, саморозуміння – сутнісного

одкровення [35, с. 262–263]. Усвідомлення власної сутності має стати для людства завданням, ігнорування якого може призвести його до самознищення.

Апокаліпсис світової історії й української зокрема – це трагічний дуалізм несвідомого й свідомого, який трактуємо як боротьбу знеособленого начала з особистісним, що становить результат заперечення концепції онтологічних ступенів людського буття. Заперечення цієї концепції є безпосередньою причиною зла, що веде до глобальної антропологічної катастрофи. Князь світу цього – посередня людина – має у собі неусвідомлювану ненависть до життя, тобто риси некрофіла. Така людина готова знищити Україну, Росію, світ узагалі заради збереження своєї влади. Подолання Апокаліпсису ми пов'язуємо не зі зміною політиків та політичних партій, а з переосмисленням первоначал буття: пріоритет матеріального має бути змінено на пріоритет духовного, який здатна реалізувати лише особистість. Пріоритетна роль у цьому процесові має належати філософам. Вони покликані не лише теоретично обґрунтувати нагальність таких змін, а й довести це прикладом власного способу життя.

ВИСНОВКИ

1. Історія філософії відіграє провідну роль лише тоді, коли спроможна, з одного боку, вказати напрям подолання наявних проблем, з іншого – допомогти розбудувати більш гуманні форми суспільного життя. *Метафізична теорія особистості* здатна запропонувати ідею, яка б сприяла духовному вдосконаленню людини й гуманізації суспільства. Ця теорія відповідає вимогам часу, сучасним викликам, відновлює істинне поняттєве розуміння особистості, яке було спотворено в епохи Просвітництва, Великої французької революції й занедбано в добу модерну й постмодерну.

2. Метафізична теорія особистості доводить, що життєдіяльність людини має бути підпорядкована її самовдосконаленню, що і становить міжпредметний зміст Одкровення. Її призначення полягає в тому, щоб збільшити кількість особистостей у суспільстві до рівня критичної маси й завдяки цьому підтримувати його життєву спроможність.

3. Духовна, тобто власне особистісна, сутність людини відкрилася християнству у формі символів. Одкровення синтезувало фундаментальні тенденції, що були притаманні міфології, стародавній філософії та гностицизму:

ідею ступенів духовного розвитку людини, яка відображала онтологічні умови буття суспільства і розкривала духовну сутність людини. Через 2000 років філософія з великими потугами намагається висловити цю сутність на понятійному рівні.

4. Одкровення – це усвідомлення ролі й значущості особистості як первоначала буття. Вихід за його межі можливий як духовна революція, що в християнстві й отримало назву Одкровення, а в сучасній філософії як персоналістична революція.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бахтин М.М. К философии поступка *Философия и социология науки и техники: ежегодник*. 1984–1985. Москва: Наука, 1986. С. 80–160.
2. Бодрийяр Ж. Прозрачность зла. Москва: Добросвет, 2000. 258 с.
3. Бердяев Н.А. Истина и откровение. Прологомены к критике Откровения. Санкт-Петербург: РХГИ, 1996. 384 с.
4. Бердяев М. О назначении человека. Москва: Республика, 1983. 383 с.
5. Бердяев Н.А. Судьба человека в современном мире. *Дух и реальность*. Москва: АСТ; Харьков: Фолио, 2003. С. 159–226.
6. Бердяев Н.А. Философия неравенства. *Философия свободы*. Москва: АСТ, 2007. С. 449–699.
7. Гартман Н. Этика / пер. с нем. А.Б. Глаголева; под ред. Ю.С. Медведева и Д.В. Складнева. Санкт-Петербург: Владимир Даль, 2002. 707 с.
8. Гельвеций К.А. Про людину, її розумові здібності та її виховання. Київ: Основи, 1994. 416 с.
9. Енцикліка Fides et Ratio Святішого Отця Івана Павла II до єпископів Католицької церкви про співвідношення віри й розуму. Київ – Львів: Свічадо, 2000. 152 с.
10. Ильин И.А. Путь к очевидности. Москва: Республика, 1993. 431 с.
11. Локк Д. Опыт о человеческом разумении: Собр. соч.: В 3 т. Т. 1. Москва: Мысль, 1985. 622 с.
12. Макиавелли Н. Рассуждения о первой декаде Тита Ливия. *Государь. Рассуждения о первой декаде Тита Ливия. О военном искусстве*. Москва: Мысль, 1996. С. 109–398.
13. Маланюк Є. Ієрархія. *Український націоналізм: В 2 т. Т. 2. Антологія*. 2-е вид. / упоряд. В. Рог. Київ: Укр. вид. спілка ім. Ю. Липи, 2011. С. 69–80.
14. Мангайм К. Ідеологія та утопія / пер. з нім. Київ: Дух і Літера, 2008. 370 с.
15. Мунье Э. Персоналистическая и общностная революция. *Манифест персонализма* / пер. с фр., вступ. ст. И.С. Вдовиной. Москва: Республика, 1999. С. 13–266.
16. Ніцше Ф. Жадання влади. *Так казав Заратустра: Жадання влади*. Київ: Основи, 1993. С. 330–414.
17. Потустороннее, которое реально существует. Немістичне потойбіччя. Киев: Стило, 2015. 253 с.

18. Рікер П. Історія та істина. Київ: Вид. дім „КМ Akademia”, 2001. 396 с.
19. Рюс Ж. Поступ сучасних ідей: Панорама новітньої науки. Київ: Основи, 1998. 669 с.
20. Сабадуха В.О. Гностицизм як джерело концепції чотирьох рівнів духовного розвитку людини. *Вісн. Прикарпат. ун-ту. Філософські і психологічні науки*. 2014. Вип. 18. С. 57–64.
21. Сабадуха В.О. Гріхи посередньої людини, або Філософський аналіз причин людської деструктивності. *Практична філософія*. 2011. № 1. С. 31–41.
22. Сабадуха В.О. Метафізика суспільного та особистісного буття: монографія. Івано-Франківськ: ІФТУНГ, 2019. 647 с.
23. Сабадуха В.О. Українська національна ідея та концепція особистісного буття: монографія. Івано-Франківськ: Фоліант, 2012. 176 с.
24. Соловійов О.В., Сабадуха В.О. Чи може підтвердити сучасне знання про мозок людини “факт забуття” елітами своїх соціальних зобов’язань. *Практична філософія*. 2014. № 2. С. 112–119.
25. Франк С.Л. Непостижимое: онтологическое введение в философию религии. Москва: Правда, 1990. С. 183–559.
26. Франк С.Л. Реальность и человек: метафизика человеческого бытия. *Снами Бог*. Москва: АСТ, 2003. С. 133–748.
27. Франкл В. Человек в поисках смысла. Москва: Прогресс, 1990. 366 с.
28. Фромм Е. Мати чи бути? Київ: Укр. письм., 2010. 222 с.
29. Фурман А.А. Психологія смисложиттєвого розвитку особистості: монографія. Тернопіль: ТНЕУ. 2017. 508 с.
30. Фурман А.А., Фурман А.В. Вчинкова буттєвість особистості: від концепту до метатеорії. *Психологія і суспільство*. 2018. №1–2. С. 5–26. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2018.01.005>
31. Фурман А.В. Національна ідея – щит і меч українства. *Психологія і суспільство*. 2012. №3. С. 6–10.
32. Фурман А.В., Довгань А.О. Оновлена світоглядна мапа буття, осмисленого в суспільному та особистісному вимірах. *Психологія і суспільство*. 2019. №3–4. С.148–156. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2019.03.148>
33. Хайдеггер М. Вопрос о технике. *Время и бытие*: пер. с нем. Москва: Республика, 1993. С. 221–238.
34. Юнг К.Г. Синхрония: 2-е изд., испр. и доп. письмами К.Г. Юнга “О синхронии”. Москва; Киев: Рефл-бук: Ваклер, 2003. 320 с.
35. Ясперс К. Смысл и назначение истории. 2-е изд. Москва: Республика, 1994. 527 с.
4. Berdiaev, N.A. (1983). O naznachennyu cheloveka [About the appointment of a person]. Moscow [in Russian].
5. Berdiaev, N.A. (2003). Sudba cheloveka v sovremennom myre [The fate of a person in the modern world]. Kharkov [in Ukrainian].
6. Berdiaev, N.A. (2007). Fylosofyia neravenstva [Philosophy of inequality]. Moscow [in Russian].
7. Hartman, N. (2002). Etyka [Ethics]. St. Petersburg [in Russian].
8. Helvetsii, K.A. (1994). Pro liudynu, yii rozumovi zdibnosti ta yii vykhovannia [About a person, his mental abilities and his upbringing]. Kyiv [in Ukrainian].
9. Entsyklika Fides et Ratio Cviatishoho Ottsia Ivana Pavla II do episkopiv Katolytskoi tserkvy pro spivvidnoshennia viry y rozumu (2000). – [Encyclical Fides et Ratio of the Holy Father John Paul II to the Bishops of the Catholic Church on the Relation of Faith and Reason]. Kyiv-Lviv [in Ukrainian].
10. Ylyn, Y.A. (1993). Put k ochevydnosti [The path to evidence]. Moscow [in Russian].
11. Lokk, D. (1985). Opyt o chelovecheskom razumenyy [An Experiment on Human Understanding]. Moscow [in Russian].
12. Makyavelly, N. (1996). Rassuzhdenyia o pervoi deka-de Tyta Lyvyia [Discourses on the first decade of Titus Livy]. Moscow [in Russian].
13. Malaniuk, Y. (2011). Iierarkhiia [Hierarchy]. Kyiv [in Ukrainian].
14. Manhaim, K. (2008). Ideolohiia ta utopia [Ideology and utopia]. Kyiv [in Ukrainian].
15. Mune, E. (1999). Personalistycheskaia y obshchnostnaia revoliutsyia [Personalistic and communal revolution]. Moscow [in Russian].
16. Nitsse, F. (1993). Zhadannia vldy [The desire for power]. Kyiv [in Ukrainian].
17. Potustoronnee, kotoroe realno sushchestvuet. Nemistychno potoibichchia. – [The otherworld, which really exists. Non-mystical otherworld]. Kyiv [in Ukrainian].
18. Riker, P. (2001). Istoriia ta istyna [History and truth]. Kyiv [in Ukrainian].
19. Rius, Zh. (1998). Postup suchasnykh idei: Panorama novitnoi nauky [Progress of modern ideas: Panorama of modern science]. Kyiv [in Ukrainian].
20. Sabadukha, V.O. (2014). Hnostytsyizm yak dzherelo kontseptsii chotyrokhn rivniv dukhovnoho rozvytku liudyny [Gnosticism as a source of the concept of four levels of human spiritual development]. Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].
21. Sabadukha, V.O. (2011). Hriky poserednoi liudyny, abo Filosofskyi analiz prychn liudskoi destruktivnosti [Sins of the mediocre man, or Philosophical analysis of the causes of human destructiveness]. Kyiv [in Ukrainian].
22. Sabadukha, V.O. (2019). Metafyzika suspilnoho ta osobystisnoho buttia [Metaphysics of social and personal existence]. Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].
23. Sabadukha, V.O. (2012). Ukrainka natsionalna ideia ta kontseptsiiia osobystisnoho buttia [Ukrainian national idea and concept of personal existence]. Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].
24. Soloviov, O.V., Sabadukha, V.O. (2014). Chy mozhe pidtverdyty suchasne znannia pro mozok liudyny „fakt zabuttia” elitamy svoikh sotsialnykh zoboviazan [Can

REFERENCES

1. Bakhtyn, M.M. (1986). K fylosofyy postupka [To the philosophy of action]. Moscow [in Russian].
2. Bodryiur, Zh. (2000). Prozrachnost zla [The transparency of evil]. Moscow [in Russian].
3. Berdiaev, N.A. (1996). Ystyna y otkrovenye. Prolehomeny k krytyke Otkrovenyia [Truth and revelation. Prolegomena to the criticism of Revelation]. St. Petersburg [in Russian].

modern knowledge of the human brain confirm the fact that the elites have forgotten their social obligations]. Kyiv [in Ukrainian].

25. Frank, S.L. (1990). *Nepostyzhymoe: ontologicheskoe vvedeniye v fylosofiyu relyhyu* [Incomprehensible: an ontological introduction to the philosophy of religion]. Moscow [in Russian].

26. Frank, S.L. (2003). *Realnost y chelovek : metafyzika chelovecheskoho bytyia* [Reality and Man: Metaphysics of Human Being]. Moscow [in Russian].

27. Frankl, V. (1990). *Chelovek v poyskakh smysla* [A man in search of meaning]. Moscow [in Russian].

28. Fromm, E. (2010). *Maty chy buty?* [To have or to be?]. Kyiv [in Ukrainian].

29. Furman, A.A. (2017). *Psykholohiia smyslozhyttivoho rozvytku osobystosti* [Psychology of meaningful life development of personality]. Ternopil [in Ukrainian].

30. Furman, A.A., Furman, A.V. (2018). *Vchynkova butievist osobystosti: vid kontseptu do metateorii* [Actual being of personality: from concept to metatheory]. Ternopil [in Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2018.01.005>

31. Furman, A.V. (2012). *Natsionalna ideia – shchyt i mech ukrainstva* [The national idea is the shield and sword of Ukrainians]. Ternopil [in Ukrainian].

32. Furman, A.V., Dovhan, A.O. (2019). *Onovlena svitohliadna mapa buttia, osmyslenoho v suspilnomu ta osobystisnomu vymirakh* [Updated worldview of life, meaningful in social and personal dimensions]. Ternopil [in Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2019.03.148>

33. Khaideher, M. (1993). *Vopros o tekhnike* [Question about technique]. Moscow [in Russian].

34. Iunh, K.H. (2003). *Synkhroniya* [Synchronicity]. Kyiv [in Ukrainian].

35. Jaspers, K. (1994). *Smysl y naznachenye ystoryy* [The meaning and purpose of history]. Moscow [in Russian].

АНОТАЦІЯ

Сабадуха Володимир Олексійович, Сабадуха Олексій Володимирович.

Тайна Одкровення та Апокаліпсису: змістовлення символіки.

У дослідженні вперше в українській гуманітаристиці здійснено теоретичний аналіз християнського символу Одкровення із філософських, психологічних і соціологічних позицій. Осмислення Одкровення ресурсами наукових понять – це надскладна проблема, що спричинена як відсутністю адекватної методології, так і ігноруванням провідної тенденції світової історії і розвитку духу – боротьби знеособленого й особистісного начал суспільного буття. Запропоновано в основу теоретизування покласти *концепцію чотирьох ступенів духовного розвитку людини*: залежна особистість, посередня особистість, зріла особистість, геній. З допомогою Одкровення християнство переосмислює філософський зміст поняття “істина”, що стосувалося не матеріального світу, а внутрішніх рис-якостей людини. Християнство дійшло висновку, що для людини більш важливим є питання “Хто є істиною?”, аніж “Що є істиною?”. Відсутність філософської відповіді на

перше питання призвело до панування ціннісного судження “кожна людина – особистість”, яке стало філософським підґрунтям знеособленої парадигми людської буттєвості. Одкровення постає як вихід із знеособленого буття в особистісне (трансцендентне), подолання страху перед останнім, народження духовного начала в людині й одночасно як символічний початок нової – особистісної – парадигми буття, коли найвищими цінностями буде самоактуалізація, самореалізація й сродна праця. Одкровення – це не лише психодуховне народження особистості із егоцентричної людини, а й визнання значущості особистості в іншій особі та її персональне прийняття. Проаналізовано причини, які заважають гуманітаріям розкрити змістові сегменти Одкровення. Встановлено, що до них належать механізми психологічного захисту та страх перед особистісним буттям. Крім того, нехтування провідною тенденцією світового духу (як боротьбою знеособленого й особистісного) та концепцією чотирьох ступенів духовного розвитку людини призвело до зменшення критичної маси особистостей в людській спільноті. Невизнання мислителями-науковцями значущості ідеї особистісного буття становить світоглядну першопричину екзистенційного вакууму, психічних епідемій, що постають у вигляді гібридних війн, глобального тероризму й насильства як надлюдським єством, так і над природою взагалі. Сучасний апокаліпсис – антропологічна катастрофа – це результат кризи знеособленого буття і всепоглинучого пріоритету матеріального над духовним, який реалізує посередня людина. Доведено, що запропонована *метафізична теорія особистості* відповідає сучасним глобальним викликам, відкриває можливості для філософського, психологічного й соціологічного розуміння причин кризи як в українському суспільстві, так і в людській цивілізації. Обґрунтовано, що світоглядним орієнтиром виходу із кризи знеособленого буття є утвердження пріоритету духовного над матеріальним, прийняття світоглядного закону “особистість – основа буття” та зміна форми детермінації. Спричинення сьогоденним має бути замінена детермінацією майбутнім.

Ключові слова: *Одкровення, Апокаліпсис, принцип духовної ієрархії, істина, любов, залежна особистість, посередня особистість, зріла особистість, знеособлене, метафізична теорія особистості, детермінація (спричинення).*

ANNOTATION

Volodymyr Sabadukha, Olexsii Sabadukha.

The mystery of revelation and apocalypse: the content of symbolics.

The philosophical, psychological and sociological analysis of the Christian symbol of the Revelation is for the first time in the Ukrainian humanities carried out in the study. Understanding Revelation based on scientific concepts is a very complex problem, however, it is clear that its cause is the lack of the necessary methodology, ignoring the leading trend of world history and spirit i.e. the struggle of impersonal and personal principles of social being. It is proposed to base the study on the concept of

four stages of human spiritual development: dependent personality, mediocre personality, mature personality, genius. With the help of Revelation, Christianity rethought the philosophical meaning of the concept of “truth”, which concerned not the material world, but the inner qualities of man. Christianity has come to the conclusion that the question “Who is the truth” is more important to man than the question “What is the truth?” Lack of a philosophical answer to the question “Who is the truth?” led to the dominance of the value judgment “every person is an individual”, which became the philosophical basis of the depersonalized paradigm of human being. Revelation appears as a way out of impersonal being into personal (transcendent), overcoming the fear of personal being, the birth of a spiritual principle in man and as a symbolic beginning of a new – personal – paradigm of being, when the highest values are self-actualization, self-realization and related work. Revelation is not only the birth of a person from an egocentric person, but it is a recognition of the significance of a person in another person. The reasons that prevent the scholars from revealing the meaning of Revelation are analyzed – the mechanisms of psychological protection and fear of personal being. Ignoring the leading trend of the world spirit (the struggle of the impersonal and the personal) and the concept of the four stages of spiritual development of man has led to a decrease in the critical mass of individuals in the human community. Failure to recognize the importance of the idea of personal

existence is a crucial ideological cause of the existential vacuum, mental epidemics in the form of hybrid wars, global terrorism and violence against both human nature and nature in general. The modern apocalypse – an anthropological-global catastrophe – is the result of a crisis of impersonal existence and the priority of the material over the spiritual, which is realized by the mediocre person. It is proved that the proposed metaphysical theory of personality meets modern global challenges, opens opportunities for philosophical, psychological and sociological understanding of the causes of the crisis in Ukrainian society and in the human community. It is substantiated that the ideological basis for overcoming the crisis of impersonal existence is the assertion of the priority of the spiritual over the material, the adoption of the ideological law “Personality is the basis of being” and changing the form of determination. Determination of the present must be replaced by determination of the future.

Key words: *Revelation, Apocalypse, the principle of spiritual hierarchy, truth, love, dependent personality, mediocre personality, mature personality, impersonal, metaphysical theory of personality, determination.*

Рецензенти:

**д. психол. н., проф. Москалець В.П.,
д. психол. н., доц. Фурман А.А.**

**Надійшла до редакції 05.06.2020.
Підписана до друку 18.01.2021.**

Бібліографічний опис для цитування:

Сабадуха В.О., Сабадуха О.В. Тайна Одкровення та Апокаліпсису: змістовлення символіки. *Психологія і суспільство*. 2021. №1. С. 66–81. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2021.01.066>